

درسنامه

تاریخ تشیع از آغاز تا عصر صفویه

ویراست جدید - تدریس آزمایشی

غلامحسین محرمی

محررمی، غلامحسین
درسنامه تاریخ تشیع از آغاز تا عصر صفویه / غلامحسین محرمی؛ تهیه و تنظیم معاونت آموزش مرکز مدیریت حوزه‌های
علمیه خواهران.
[ویراست؟].

قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۳.
مسلل: ۶۵۲: ۴۳۶ ص. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۸۱۷-۶۴-۴
تدریس آزمایشی.

فیبا

کتابنامه: ص. ۴۲۳.

تاریخ تشیع از آغاز تا عصر صفویه.

شعیان — تاریخ

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران: معاونت آموزش

حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر،

BP ۲۳۹/۲۳۲، ۳۰۳۴

۵۳۲/۲۹۷

مرکز مطالعه و پژوهش
تاریخ و فرهنگ اسلامی

نام کتاب: ..... درسنامه تاریخ تشیع
نویسنده: ..... غلامحسین محرمی
تهیه و تنظیم: ..... معاونت آموزش/مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران
حروفچینی و صفحه آرای: ..... واحد نشر / مدیریت متون
ناشر: ..... مرکز نشر هاجر (وابسته به مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران)
چاپخانه: ..... نگارش
نوبت چاپ: ..... اول - پاییز ۹۳
شمارگان: ..... ۷۰۰۰ نسخه
قیمت: ..... ۱۲۲۰۰۰ ریال
تعداد صفحه و قطع: ..... ۴۳۶ صفحه / وزیری

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۶۸۱۷ - ۶۴ - ۴

آدرس: قم - بلوار معلم - مجتمع ناشران - واحد ۱۱۴

۳۰۰۰۲۱۴۴۴۰ ۰۲۵ - ۳۲۱۴۴۴۰۰

Hajar@whc.ir - www.Hajar.whc.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۶
مقدمه.....	۱۶
درس اول: واژه‌شناسی شیعه.....	۱۶
۱. معنای لغوی و اصطلاحی شیعه.....	۱۶
۲. نام‌های دیگر شیعه.....	۲۱
۳. واژه شیعه در احادیث نبوی ﷺ.....	۲۴
درس دوم: آغاز تشیع (۱).....	۳۲
۱. حقیقت تشیع و ولایت علی علیه السلام.....	۳۲
۲. اعتقاد صحابه به ولایت علی علیه السلام.....	۳۷
۳. صحابیان شیعی.....	۴۵
درس سوم: آغاز تشیع (۲).....	۵۳
۱. قریش مخالفان اصلی جانشینی حضرت علی علیه السلام.....	۵۳
۲. علل عدم قیام امیرمؤمنان علیه السلام.....	۶۱
۳. احتجاج شیعیان مقابل جریان سقیفه.....	۶۵
درس چهارم: آغاز تشیع (۳).....	۷۲
«ردّ دیدگاه‌های اشتباه».....	۷۲
درس پنجم: شیعه در عصر خلفای اولیه.....	۷۸
۱. شیعه در عصر سبه خلیفه اول.....	۷۸
۲. تظاهربه تشیع (در زمان خلافت علی علیه السلام).....	۸۰
درس ششم: شیعه در عصر بنی امیه (۱).....	۸۴

۱. عصر امام حسن و امام حسین علیهما السلام ۸۸
۲. تأثیر نهضت کربلا در روند توسعه تشیع ۹۱
- درس هفتم: شیعه در عصر بنی امیه (۲) ۹۶
۳. عصر انتقال حکومت از سفیانیان به مروانیان ۹۶
۴. تثبیت حکومت مروانیان (دوران خفقان) ۱۰۰
- درس هشتم: قیام های شیعی و علوی در عصر امویان ۱۰۴
۱. قیام نوابین ۱۰۴
۲. قیام مختار ۱۰۵
۳. قیام زید ۱۰۷
۴. قیام یحیی بن زکریا ۱۰۹
۵. قیام عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر طیار ۱۱۱
- درس نهم: شیعه در عصر درگیری عباسیان ۱۱۴
- درس دهم: شیعه در عصر عباسی اول و دوم ۱۲۶
- نهاد وکالت، شبکه هدایت شیعه ۱۳۳
- درس یازدهم: قیام های شیعی و علوی در عصر عباسیان (۱) ۱۴۴
۱. قیام های زیدیه ۱۴۴
- درس دوازدهم: قیام های شیعی و علوی در عصر عباسیان (۲) ۱۵۳
۲. قیام های پراکنده ۱۵۳
۳. علل شکست قیام ها ۱۵۶
- درس سیزدهم: شیعه در عصر حکومت های متقارن ۱۵۹
۱. حمایت از علمای بزرگ شیعه ۱۶۲
۲. برگزاری علنی مراسم عاشورا ۱۶۳
۳. ورود شیعیان به مناصب دولتی ۱۶۴

۱۶۵	۴. ساختن بارگاه‌های امامان علیهم‌السلام
۱۶۸	درس چهاردهم: شیعه در عصر بعد آل بویه تا صفویه
۱۶۸	۱. عصر سلجوقیان
۱۷۰	۲. عصر خوارزمشاهیان
۱۷۱	۳. عصر مغول
۱۷۶	۴. عصر بعد از مغول تا صفویه
۱۸۴	درس پانزدهم: تشیع در میان قبایل
۱۹۲	درس شانزدهم: کانون‌های شیعه (۱)
۱۹۲	۱. مدینه
۱۹۴	۲. یمن
۱۹۸	۳. کوفه
۲۰۴	۴. بصره
۲۰۶	۵. مدائن
۲۰۷	۶. جبل‌العامل
۲۰۹	درس هفدهم: کانون‌های شیعه (۲)
۲۰۹	۷. بحرین
۲۱۱	۸. خراسان
۲۱۴	۹. قم
۲۱۷	۱۰. بغداد
۲۱۷	۱۱. مصر
۲۱۸	۱۲. حمص، حلب، موصل
۲۲۱	۱۳. اهواز
۲۲۲	۱۴. منطقه جبل

۱۵. نیشابور..... ۲۲۴
۱۶. آوه..... ۲۲۹
۱۷. کاشان..... ۲۳۱
۱۸. شهری..... ۲۳۵
۱۹. استرآباد..... ۲۳۶
۲۰. اصفهان..... ۲۳۸
- حوزه علمیه شیعه در اصفهان..... ۲۳۹
۲۱. قزوین..... ۲۴۲
۲۲. جرجان قدیم..... ۲۴۴
- درس هجدهم: سلسله تاریخی عزاداری امام حسین علیه السلام در میان شیعه (۱)..... ۲۴۹
۱. بازماندگان عاشورا، حسین عزاداران امام حسین علیه السلام..... ۲۴۹
۲. عزاداری ام سلمه همسر پیامبر، در مدینه..... ۲۵۳
۳. دومین عزاداری در مدینه..... ۲۵۴
۴. سومین عزاداری در مدینه..... ۲۵۵
۵. نخستین مرثیه سرایان..... ۲۵۷
۶. عزاداری امام حسین علیه السلام در عصر ائمه علیهم السلام..... ۲۵۸
- درس نوزدهم: سابقه تاریخی عزاداری امام حسین علیه السلام در میان شیعه (۲)..... ۲۶۸
۹. عزاداری در عصر آل بویه..... ۲۶۸
۱۰. عزاداری امام حسین علیه السلام بعد از عصر آل بویه..... ۲۷۱
۱۱. شکل عزاداری امام حسین علیه السلام پس از سال ۳۵۲ هجری؛..... ۲۷۳
- عزاداری امام حسین علیه السلام در عصر صفوی..... ۲۷۴
- درس بیستم: حکومت‌های شیعی (۱)..... ۲۸۲
۱. ادریسیان (۱۷۲-۳۷۵ ه‍.ق)؛ نخستین منادیان تشیع در شمال آفریقا..... ۲۸۲

۲. دولت علویان طبرستان (۲۵۰-۳۱۶ ه.ق)؛ بسط تشیع در شمال ایران ۲۸۴
۳. دولت آل بویه و توسعه تشیع در قلمرو ایران و عراق ۲۸۷
- حاکمان آل بویه ۲۸۸
- درس بیست و یکم: حکومت های شیعی (۲) ۲۹۱
۴. فاطمیان مصر (۲۹۷-۵۶۷ ه.ق) رقبای دولت عباسی ۲۹۱
- ضرب سکه شیعی ۲۹۴
۵. حمدانیان؛ دولت خوش نام و ادب پرور شیعی ۲۹۶
۶. زیدیان یمن ۳۰۲
۷. ایلخانان و اسمی شدن مذهب شیعه در قلمرو مغول ۳۰۴
- درس بیست و دوم: حکومت های شیعی (۳) ۳۱۵
۸. حکومت سریداران و مبارکت المان شیعه ۳۱۵
۹. حکومت مرعشیان در مازندران ۳۲۱
۱۰. حکومت سید امیر علی کیا و تربیت شاه اسماعیل ۳۲۵
- درس بیست و سوم: حوزه های علمیه شیعه (۱) ۳۲۹
۱. کوفه، نخستین حوزه علمیه شیعه ۳۲۹
۲. حوزه علمیه قم ۳۳۲
۳. حوزه علمیه بغداد (محلہ کرخ) ۳۳۷
۴. حوزه حدیثی ری ۳۴۱
- درس بیست و چهارم: حوزه های علمیه شیعه (۲) ۳۴۹
۵. حوزه علمیه کهنسال نجف ۳۴۹
۶. حوزه علمیه حلّه ۳۵۳
۷. حوزه علمیه جبل عامل و نقش آن در گسترش فرهنگ اهل بیت (ع) در ایران ۳۵۴
۸. حوزه علمیه بحرین ۳۵۸

۳۶۳	۹. حوزه علمیه اصفهان
۳۶۹	درس بیست و پنجم: زیارت (عوامل حفظ شیعه)
۳۶۹	۱. مفهوم شناسی زیارت
۳۶۹	۲. زیارت در سیره پیامبر ﷺ
۳۷۲	۳. زیارت در احادیث پیامبر ﷺ
۳۷۶	۴. زیارت در سیره مسلمانان
۳۷۹	۵. زیارت در فرهنگ شیعه
۳۸۱	۶. ثواب زیارت امیر مومنان، حضرت فاطمه و امام حسن علیهما السلام
۳۸۲	۷. ثواب زیارت امام حسین علیهما السلام
۳۸۶	۸. زیارت امام رضا علیهما السلام در طول تاریخ
۳۸۹	۹. تجدید بنای بارگاه ائمه علیهم السلام توسط حکومت ها
۳۹۴	درس بیست و هشتم: عوامل حفظ شیعه (دعا در میان شیعه)
۳۹۴	۱. اهمیت و جایگاه دعا در اسلام
۳۹۷	۲. اهتمام انبیاء به دعا
۴۰۱	۳. دعا و سخنان ائمه اطهار علیهم السلام، منابع فرهنگ دعا در بین شیعه
۴۰۴	۴. آداب دعا در سخنان ائمه علیهم السلام
۴۱۰	۵. رواج فرهنگ کتابت دعا در عصر معصومان علیهم السلام
۴۱۶	۵. کتب دعا در بین شیعه
۴۲۳	کتابنامه

پیشگفتار

حوزه‌های علمیه شیعه و از ث میراث ماندگار علوم و معارف اهل بیت علیهم‌السلام و پاسدار حریم و کیان شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطیر، مسؤولیت عالمان دین‌باور را در عرصه تعلیم و تربیت، چند برابر کرده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد و طاریب و فضیلا دلسوز نسبت به اصلاح و غنابخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی، در راستای بالندگی، پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح و تدوین متون بدیع و کارآمد را مورد تأکید قرار می‌دهد.

منزلت و رفعت جایگاه متون درسی در حوزه‌ها را به یاد می‌آورد از تراث گران سنگ و ذخایر ارزشمند متون قویم از صلحای سلف و وزانت و اعتبار مؤلفان آنها ایجاب می‌کند که در اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل شایسته مبذول شود. همچنین دگرگونی و تحول در گرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسؤولیت متولیان و متصدیان امر آموزش و پژوهش و برنامه‌ریزی درسی را در حوزه افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با ارائه روش‌ها و قالب‌های بدیع و با ارتقای محتوا به اصلاح و تدوین متون درسی، همت گمارند.

از این رو مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران بر اساس ضرورت‌ها و نیازهای یاد شده، به اصلاح و تدوین متون درسی اقدام و ده‌ها جلد کتاب درسی را طراحي، تدوین و منتشر کرده است. در این فرایند سعی شده که با حفظ اصالت

و غنای محتوایی گنجینه‌های ارزشمند بر جای مانده از عالمان گذشته، با کاربرست تکنولوژی آموزشی و مراعات اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی متناسب با اهداف خود، در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب و سطح علمی و انتظارات فراگیران ارائه کند.

پیمودن این مسیر بلند و طولانی، به مساعدت و حمایت همه جانبه استادان، صاحب نظران، مدیران و طلاب معزز نیازمند است که با ارائه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌هایشان از طریق رایانامه (Motoon@whc.ir) ما را در بهبودبخشی و طی نمودن درست و صحیح این مسیر صعب و دشوار، یاری دهند.

در اینج فرصت را غنیمت می‌شماریم و از تمامی دست اندرکاران این طرح سبتگ، به ویژه ائلف محترم جناب حجت الاسلام و المسلمین غلامحسن محرمی، کارشناسان گرامر که ارزیابی علمی این کتاب را بر عهده گرفته‌اند، مدیریت محترم تهیه و تدوین متن و منابع درسی، قدردانی می‌کنیم و تلاش خالصانه آنان را ارج می‌نهم.

بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِ التَّكْلَانِ

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران

معاونت آموزش - تابستان ۱۳۹۳

مقدمه

تشیع مفهومی جدا از حقیقت اسلام نیست، بلکه صفتی است که نخستین بار رسول اکرم ﷺ بر پیروان و دوست داران امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام نهاده است. بعد از رحلت پیامبر، علی رغم خواست مخالفین علی بن ابی طالب، که همواره در قدرت و حکومت بودند، به نامی برای پیروان اهل بیت علیه السلام به کار رفته و جز آن مصداق دیگری نیافته است. سایر فرقه های منشعب از شیعه که از مسیر اصلی منحرف شدند - به خواست خدا - به این نام شناخته نمی شوند و به نام هایی چون: زیدیه، واقفیه، اسماعیلیه، شهرت دارند.

تشیع همان پیروی واقعی از پیغمبر و چرا از رسول خداست؛ چنانکه به فرموده قرآن: «هرچه را رسول به شما دستور داد، عمل کنید و از هرچه نهی کرد پرهیز کنید»^۱ و «سخن او وحی خداست»^۲. «حدیث ثقلین» نیز با تأکید بر این معنا از پیامبر ﷺ، در میان مسلمین تقریباً اجماعی است.

شیعیان دوازده امامی علیهم السلام، کسانی هستند که به محتوای حدیث ثقلین عمل کرده و در کنار قرآن، به وجود شخصیت هایی از عترت پیامبر اعتقاد دارند که سلوک آنان همانند دستورات قرآن، خطاناپذیر و اطمینان بخش است. شیعیان امامان معصوم علیهم السلام و سلسله وجود آنان را تا قیامت ممتد می دانند، چنانکه حدیث ثقلین آن را بیان می کند، تا قیامت از هم جدا نمی شوند؛ در حالی که به مفهوم این حدیث در میان اهل سنت توجه نشده و تنها به یک ثقل آن یعنی قرآن، تمسک

۱. حشر: ۷.

۲. نجم: ۴.

جسته‌اند؛ پس شیعه در حقیقت به سنت پیامبر ﷺ و حقیقت اسلام پای بند بوده است.

در طول تاریخ شیعیان به دلیل پیروی از خاندان پیامبر ﷺ، مهمترین رقبای سیاسی حاکمان شمرده شدند؛ از این رو، همواره مورد بی‌مهری و دشمنی دستگاه حاکمه و طرفداران آنها بوده و در برهه‌ای از تاریخ، تشیع و محبت به خاندان پیامبر ﷺ جرمی نابخشودنی به شمار آمده و مجازات سختی در پی داشته، که کمترین آن محرومیت از همه حقوق و امکانات جامعه بوده است. این نگرش به عرصه علم و ادب نیز سرایت کرده و عالمان اهل سنت محبت به اهل بیت ﷺ را روا ندانسته و گاه آن را جرم دانستند. آنان در کتاب‌های رجال خود، راویان احادیث فضیلت اهل بیت ﷺ را از وثاقت انداخته و با انگ‌ریزی، غلو، دروغ‌پردازی و غیره، معرفتی کرده‌اند. عبارت دیگر، نقل احادیث فضایل و مناقب اهل بیت ﷺ، یکی از مهمترین علامات‌های قدح شخصیت نزد برخی علمای اهل سنت بوده است!

گرایش «تاریخ تشیع»، در آغاز با علاقه مستشرقان و عالمان شیعی عرب و سپس محققان ایرانی، پدید آمد و کتاب‌هایی تألیف شده که آثاری ارزشمند و مرجع پژوهش در رشته تاریخ است. ولی برای تدریس در حوزه‌های علمیه تاکنون درس‌نامه جامعی وجود نداشته است. تنها کتاب درسی موجود با این موضوع «تاریخ تشیع از آغاز تا پایان غیبت صغری» بود که به قلم این بنده نگارش شد و در سال ۱۳۸۰ منتشر و مورد توجه حوزه‌ها مراکز علمی و دانشگاهی قرار گرفت.

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران با توجه به نیاز و سرفصل‌های خود درخواست کتاب جامع‌تری داشت، که پس از گفتگو درباره ویژگی‌های آن تدوین و تألیف شد. در این کتاب برخی مباحث از کتاب «تاریخ تشیع از آغاز تا پایان غیبت

صغری» گنجانده شده، اما بیش از نیمی از مباحث و فصل‌ها تازه و در راستای تأمین سرفصل‌های مدّ نظر می‌باشد. همچنین سیر مباحث تا عصر صفویه تألیف شده است.

شایان ذکر است که در تنظیم بخش دوم آن، باید از همکاری ویژه جناب حجت الاسلام والمسلمین محمد فرمehنی فراهانی که سهم زیادی در همکاری داشته و آقای سید حامد هاشمی تشکرو قدردانی کنم.

غلامحسین محرمی

www.ketab.ir